Atatürk'ün İki Ucu: Taktik Dindarlıkla Fikri Arkaplanda Pozitivizme Dair Örnek "Okuma"lar ve Notlar

Lütfullah Karaman*

* Doç. Dr.

Atatürk ve içinde sivrildiği Türkiye'nin 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait tarihine ilişkin ilgi çekici bir nokta, Halifeliğin devletin merkezinde bulunduğu bir İslam ülkesi olmakla Osmanlı-Türk halkını, devletin badireler atlattığı söz konusu zaman dilimi ve özellikle Kurtuluş Savaşında seferberliğe iten birincil unsurun inanç olması, bu bağlamda Atatürk'ün ta Selanik'ten beri siyasi önderliğe giden basamaklarda ağır ağır yükselirken ve nihayet Milli Mücadele'yi (ilerde ülkeyi sosyo-politik ve kültürel planda "fikren" hazır olduğu yapısal değişikliğe götürebilmeyi mümkün kılmak üzre kendi önderliği sarsıntıya uğramaksızın) başarıya ulaştırmak için bu inanç unsuruna bilinçli (başlıkta tercih edilen nitelemeyle, "taktik") bir dikkat göstermesi olmalıdır. Bu bağlamda Millı Mücadele sürecinde çoğumuzun kolayca hatırlayabildiği örnekler mevcuttur. Aynı zamanda yukarıda belirttiğim nitelemenin kullanılışında bir bakıma yalnız olmadığımı da göstermekte oluşu itibarıyla, bu cümleden örnek veren şu satırlara yeniden hatırlama kabilinden, henüz sözün başındayken bir yer açmayı isabetli buluyorum: "Atatürk'ün taktikleri arasında, geleneksel yasallık sembollerinden yararlanmak da bulunmaktadır. Örneğin, Samsun'a çıktığı zaman halkı direnişe özendirmek için ilk toplantıların camilerde düzenlenmesini uygun görmüştür. Padişah, Atatürk'ü ölüme mahkum etmek için bir fetva temin ettiğinde, Atatürk ve çevresindekiler, Anadolu'da 152 müftüye imzalatıkları bir karşı fetvayı kasaba ve köylerde dağıtırmışlardır." (Heper, 1977: 195).

Milli Mücadele süreci, az yukarıda da belirtildiği gibi, (daha ilerde hilafet ve daha ötesinde Osmanlı siyasal ve sosyo-kültürel yapısı ağırlıkla bir tarafa bırakılacak olduğu halde, Amasya Tamimi ile başlayıp Ankara'da Meclis toplamışı ve devamında da bir zaman metin ve beyannamelerin başına özenle yerleştirilecek olan "milli hudutlar dahilinde Osmanlı-İslam ahalinin istiklalini ve hilafet ve saltanat makamını kurtarma" ahdi ve hedefini belirleyen ifadeler en dikkat çekici ve iyi bilineni olmak üzere) bu türden başkaca örneklerle dolu olarak hatırlanabilir. Dolayısıyla burada böylesi örneklerin eksiksiz bir dökümünü

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

verme iddiasında ve ne de niyetinde olmayıp; yalnızca daha az hatırlanabileceğini ama "satır arası" özel bir dikkate değer olduğunu düşündüğüm başka birkaç örneğe özellikle atıfta bulunmak istiyorum. Bu örnekleri seçişimin temel sebebi ise, özellikle Atatürk'ün (bu yazının devamında fikri arkaplanda "dindarlık"la tanımlanabilecek bir kişisel zihni yapıdan gerçekte ne ölçüde uzak olduğunu görebileceğimiz ama böyle olduğu halde) gerek siyasi önderlere güven verme ve gerekse halkı peşinden sürükleme yolunda taktik olarak dindarlıkla tanımlanabilecek söylem ve uygulamalara nasıl ince ve hesaplı bir dikkat gösterdiğini, bu anlam ve bağlamda bilgi ve ifadelendirme becerisini nasıl belki ilk bakışta şaşırtıcı gelebilecek surette ortaya koyduğunu bu örneklerin bize çok iyi hatırlatıyor oluşudur.

Bu bağlamda tarih sırasına göre hatırlanmağa değer bulduğum ilk örnek, padişah buyruğu ile 3. Ordu Müfettişliğine son verileceği sırada Atatürk'ün askerlikten istifasını bildirirken, padişaha hitaben kendisinden "son defa olarak makina başında alınan telgrafın sureti"nden aşağıdaki satırlar olacaktır (TC-BOA, 1982. 51-52):

> "... Naçiz düşünce ve teşebbüslerimin ilgilizlerce vatan müdafaası şeklinde değil de başka suretle kabulü.. (dolayısıyla) Yüce hükümetin zor durumda kaldığı .
>
> Bu baskının daha ziyade artıp genişlemesine razı olamayacağım. Bundan dolayı sade şu anda bulunduğum görevime değil.. pek sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda suretiyle fedakarlıkta bulunduğumu arzederim. Yüksek Saltanat ve Hilafet makamıyla, soylu milletlerinin, hayatının son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı tam bir bağlılıkla arzeder, bu hususta teminat veririm .. Yüce zatlarının sıhhat ve afiyette bulunmasına dua eder ve her türlü afetlerden korunmanızı Cenab-ı Hak'tan niyaz ettiğimi yüksek bilgilerinize sunarım "
>
> 8 Temmuz 1919
>
> Kulları M. Kemal

Okuyucu, daha bu ilk örnekte, Atatürk tarafından kullanılan özel dindarane dille ve arzedilen bağlılık ve verilen tenunata ilişkin ifadelere özellikle dikkat eder, öte yandan onun hayatının devamında bilinçli olarak seçip uygulamaya koyduğu kökten değişimleri hatırlayacak olursak, o zaman başlığa uygun görülen "taktik" nitelemesini yeterince anlamlı bulacaktır.

Bir sonraki (ve gene klasik kaynaklarda nisbeten daha az hatırlatılan) örnek, Milli Mücadele sürecinde, hele hele toparlanma safhasında, dini duygulara bilinçli olarak gösterilen özenin bu defa sultanı aşarak halkı nasıl kavramakta olduğunu; genelde halkın özelde dini kesimlerin Atatürk önderliğinde filizlenen hareketi (her halde söz konusu çerçevede algılayarak) nasıl bağrına bastığını bir kez daha bize hatırlatan satırlarıyla, oldukça dikkate değer bir surette gösteriyor. İşte bu bağlamda şimdi aktarmak istediğim söz konusu örnek, Atatürk ve arkadaşlarının Ankara'ya gelişlerine dair Dahiliye Vekaleti'ne bilgi veren "Ankara Vilayeti'nden gelen 28 Aralık 1919 tarihli şifre telgrafın sureti"nden alınına aşağıdaki satırlar olacaktır (TC-BOA- 1982: 76-77):

> "Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, dün akşam saat üç sıralarında Ankara'ya giderek doğruca Bayram-ı Veli Hazretlerinin mübarek türbelerini ziyaret ettikten sonra hükümet önünde toplanan binlerce halk tarafından sevinç içinde, alkışlarla ortaya alınıp kurbanlar kesilmiş, halifelik ve Padişah efendimiz hazretleriyle devlet ve milletimizin mutluluğu için dualar edildikten sonra, Mustafa Kemal Paşa tarafından da aynı anlamda bir konuşma yapılmış .. Karşılamaya, şehre üç saatlik mesafeden bütün Ankara halkı ile çevre ilçelerin ileri gelenleri, yönetici durumunda bulunan şahıslar ve Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye idare heyetleriyle, yine çevre ilçelerden gelen binlerce Kuva-yı Milliye atlılarının katıldıkları, yüzbinlerce halk, kadın ve çocuklar da olduğu halde bir saatlik mesafeden başlayarak, hükümete kadar iki yakalı olarak karşılamaya koştukları, heyetin pek sıcak ve samimi alkışlar arasında geçtiği . Heyetin Hacı Bektaş köyünde Çelebi Cemaleddin Efendi tarafından misafir edildiği, dergahın dedeleri tarafından kendilerine ziyafet verildiği, Bektaşi tarikatı ileri gelenleriyle Alevilerin Kuva-yı Milliye'ye girdikleri ve yine Kırşehir'de de şiddetli yağmur yağmasına rağmen, pek büyük bir merasim yapıldığı, mutasarrıflık vekaletinden alınan telgraftan açıkca anlaşılmakla ilave olarak arz olunur "

Nihayet, tarih sırasına uyarak, örneklerin başında verdiğim anlam çerçevesinde, yani özellikle Atatürk'ün -daha sonra bilinçli olarak dönüştürme uğratmak üzere başına geçtiği- Milli Mücadele zemininde, o günün toplum dokusuna nüfuz ederek, halkı peşinden sürükleme yolunda taktik olarak dindarlıkla tanımlanabilecek uygulamalara nasıl ince bir dikkat gösterdiğine işaret edecek bağlamda, kendi hesabıma çok çarpıcı bulduğum son bir örnek daha vermek istiyorum. Bu ise, Milli Mücadele'de "belkemiği" işlevi göreceğini rahatlıkla söyleyebileceğimiz Ankara'daki Meclisin açılmasına karar verildiğinde Atatürk imzasıyla yayımlanan tanım olacaktır ki, onu aktaran yazarın da yukarıda çızdiğim tanımlamaya bir yönüyle benzer şekilde "o günün hissiyat ve telakkiyatına ne derece uymak mecburiyetinde kaldığını göstermesi bakımından pek mühim" bulduğu ve "21 Nisan 1920'de... "Gayet aceledir" işareti ile, kolordu kumandanlarına, bütün vilayetlere, müstakil mütasarrıflıklara, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne, belediyelere hitaben" yayılan (Ünal, 1965: 8) bu tanımda, daha sonra açılış sırasında temel cizgileriyle hayata geçirildiğini de bildiğimiz bir yönerge mahiyetinde, (Cumhuriyet ve devamındaki, özellikle Cuma gününün kutsallık atfını kaldıracak sonuçla taal günü olmaktan çıkarılışı ve daha genel olarak halk İslamının kamu alanındaki tezahüründen yahut her türden dini merasimin resmi alanlarda uygulanışından bilinçli olarak uzaklaşılması türünden değişim ve/veya gelişmelere bakıldığında adeta inanılmaz gelebilecek) şu satırlar yer almaktadır (Ünal, 1965: 8-9).

> "1. Bimennihilkerim, nisanın 23'üncü cuma günü, cuma namazını müteakip Ankara'da, Büyük Millet Meclisi açılacaktır.
>
> 2. Vatanın istiklali, makam-ı refi-i hilafet ve saltanatın kurtarılması gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını cuma gününe tesadüf ettirmekle, cuma gününün kutsiyetinden istifade ve bilumum mebusin-i kiram hazaratı ile Hacıbayram-ı Veli Camii-i şerifinde cuma namazı eda olunarak, Kur'an ve salattan da istifaza olunacaktır. Badessalat Lihye-i saadet ve sancak-ı şerifi hamilen daire-i mahsusaya dahil olmazdan evvel bir dua okunup kurbanlar kesilecektir. İşbu merasimde camii-i şerifden bed ile daire-i mahsusaya kadar kolordu kumandanlığınca kıtaat-ı askeriye ile tertibat-ı mahsusa alınacaktır.
>
> 3. Cumanın kutsiyetini kuvvetlendirmek için bugünden itibaren vilayet merkezlerinde vali beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatm ve Buhari-i şerif okunmasına başlanacaktır. Hatm-i şerifin son akşamı, teberrüken cuma günü namazdan sonra daire-i mahsusa önünde ikmal edilecektir.
>
> 4. Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhari ve hatemat-ı şerife okunmasına başlanacak, cuma günü ezandan evvel, minarelerde salavat-ı şerife okunacaktır. Esnay-ı hutbede hilafet-meabımız padişah efendimiz hazretlerinin nam-ı humayunu zikredilirken, zat-ı şevketsimat-ı padişahilerinin ve memalik-i şahanelerinin bilumum tebaa-i mülukanelerinin bir an evvel nail-i halas ve saadet olmaları duası ilaveten tezkar olunacaktır. Cuma namazından sonra ikmal-i hatm edilerek makam-ı muallay-ı hilafet ve saltanatın ve bilcümle aksam-ı vatanın halası maksadı ile vuku bulan mesai-i milliyenin ehemmiyet ve kutsiyeti ve her ferd-i milletin kendi vekillerinden mürekkep olan Büyük Millet Meclisi'nin, tevdi eyleyeceği vezaif-i vataniyeyi ifaya mecburiyeti hakkında, mev'izeler irad olunacaktır. Badehu halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halası, selameti ve istiklali için dua edilecektir.
>
> Bu merasim-i diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıktıktan sonra memleketin her tarafında, hükümet makamına gelinerek, meclisin küşadından dolayı resmen tebrikat icra edilecektir. Her tarafta, cuma namazından evvel münasip surette mevlid-i şerif okunacaktır.
>
> 5. İşbu tebliğin hemen neşr-ü tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serian en hücra köylere ve en küçük kıtaat-ı askeriyeye, memleketin bilumum teşkilatı ve müessesatına iblağı temin olunacaktır.
>
> 6. Cenab-ı Haktan muvaffakıyet-i kamile tazarru olunur."

Baştan beri ifade edildiği gibi Atatürk'ün özellikle Milli Mücadele eşiğinin başarıyla atlanması için elzem olan halk desteğini sağlama yolunda taktik olarak dindarlıkla tanımlanabilecek söylem ve uygulamalara ince ve hesaplı bir dikkatle eğilişine dair daha özel bir gösterge de mevcuttur. Bu ise, gene başta belirtildiği gibi kendilerini mücadele sürecine iten birincil unsuru dini bağlılığın teşkil ettiği söz konusu halk ile -siyasi önderliğini onların gözünde meşrulaştıracı kılacak biçimde- bağını sağlayabilecek ve hatta

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

işlevsel kılabilecek dın önderleriyle özel bir bağlantı kurmağa gayret etmesidir. Bu özgül boyut klasik kaynaklarda nisbeten daha az vurgulanmış görünmekte olduğundan, elimizdeki yazının bu ilk kısmında ele alınan çerçeveyi daha iyi çizmek için şimdi de gene bazı örnekleriyle söz konusu boyutu açmak yerinde olacaktır.

Bu çerçevede hayli dikkat çekici gördüğüm, Atatürk hesabına oluşumu Milli Mücadele'nin de gerisinde başlamış ve dolayısıyla erken döneme ait bir örnek, Selanik'te bulunan Mevlevi dergahında ve tarikatın üst rütbelerinde olup mevcut askerlerin de kıdemce en üstünde bulunan Miralay Abdülkerim Paşa ile Atatürk'ün kurmuş olduğu yakınlık ve Milli Mücadele'ye kadar uzanan ilgi ile bundan yararlanışıdır. Bu cümleden olmak üzere, Atatürk'ün kendisi bir grup arkadaşıyla beraber İtalyan işgaline karşı Trablusgarb'de bulunduğu sırada (Paris'e geçerek orada Fransızları, Trablusgarb'ın İtalyanların eline geçmesi halinde Akdeniz'de mutlak bir İtalyan egemenliğinin doğacağı hususunda uyarmış ve ikna edici bir başarı sağlamış, ama Trablusgarb'dekilere katılma arzusu yöre sahillerinin İtalyan ablukası altında bulunuşu yüzünden gerçekleşemeyecerek İstanbul'a dönmüş bulunan) Kerim Paşa'ya 9 Mayıs 1912'de Derne'deyken yazdığı, Trablusgarb'deki güç şartları bir ölçüde ümitsizlik içinde anlatan bir mektup (özellikle "muazzez Kardeşim Kerim Bey" hitabı ve "Hurmetle gözlerinizden öperim kardeşim" son cümlesiyle) onunla kurduğu samimiyetin, 18-19 Mayıs 1913'te bu defa Gelibolu'dayken yazdığı bir diğer mektup ise kendisinin tarikat adab ve edebiyatına vukufu ve bunu kullanışının derecesini göstermek bakımından dikkati çekicidir (Kutay, 1986). Bu ikinci mektup sözkonusu vukufu (ki, bundan önce belirttiğim ve bundan sonra da zaman zaman dokunacağım gibi, Cumhuriyetle birlikte girilen fikri arkaplanı hazır dönüşümlerle dinin yalnızca siyasal değil bu arada özellikle tarikatların yapıştırıcı bir ağ oluşturduğu sosyal alanlarda da her türlü tezahürünü ortadan kaldırma sürecinin "mimarı sorumluluğu" Atatürk'e ait bulunduğuna göre, ileriye dönük bakıldığında gene bu tarikat yakınlığı ve vukufuna da "taktik" nitelemesini uygun görebiliriz) yansıtmak için olduğu gibi aktarılmağa değer (Kutay, 1986: 101-102):

"Gelibolu- 18/19 Mayıs 329 Saat 10

Gece yarısından evvel

Ya Hazret-i Kutbul-Aktâb;

Hazret-i sâlis unvanı taraf-ı Kutbul-Aktâbından verilmiş olmakla tarik-ı müstakim sâliklerinden olduğuna şüphe kalmayan Fethi kardeş, bir emr-i risaletpenahi zımnında ol cânib-ı kudsiye revan oldu. Sen ki mahbub-u kulûb ve erkân-ı kadime-i malumsun lâzımdır ki, [ ] garâm-ı ilahisinden mersul peygamber uhuvveti layetezelzül Fethi'yi derâguş edesiz ve bâ emr-i risaletpenahi çeşmân-ı amik uhuvvetinden buseçin olasız!

Ey derya-yı amik bî-payan uhuvvetin kahraman nâdirül emsali! Seni gören, seni seven, senin mucizat-ı meveddetini müşahede eden erkân-ı meşhureden Selanik meydan dedesi bu fakir Kemal, yem tüz-i rütbe-i ictihadın tayini hususunda zât-ı kerimullahtan niyaz eder. Ali can kardeş ise orada bulunduğu takdirde gözlerinden taraf-ı fakiraneden öpmek vecibe ola!

Kerimciğim seni çok göreceğim geldi. Hasbıhal etmeğe ihtiyacım var. Fethi can ile görüş! Bana behemehal mektup yaz. Ali can orada ise cidden onu da çok sevdiğim için onun da mektubunu beklerim.

M. Kemal "

Bu mektubun muhtevası, tekil alanından çıkarılıp daha genel ve tarihsel bağlam ve/veya süreç içinde değerlendirildiğinde, gene en başta belirttiğimiz yargıyı açığa vurmak bakımından dikkat çekicidir. Nitekim, Kutay bu konuyu da içine alan konuşma metninde bu muhtevayı açıklarken dile getirdiği şu ifadelerle (kendi bakışı olumlayıcı bile olsa) bir bakıma aynı yargıyı hayli doğrulayıcı bulunmaktadır (1986: 91-92):

"Müsaade ederseniz biraz açıklayayım. Bunların hepsi birer tarikat tabiri. Kutbul Aktab, yani tarikat mertebelerinde, tarikat rütbelerinde diyelim, en üstün olan yer, ondan üstünü yok. Kutbul Aktab. Selim [sürç-ü lisan olmalı. Kerim] Paşa, Hazret-i Evvel Mustafa Kemal, Hazret-i Sani Ali Fuat [mektupta "Ali can kardeş"], Hazret-i Salis. Ali Fethi [Okyar, mektubun elime verilerek Kerim Paşa'ya yollandığı kişi]. . o unvanı vermişler ona. Efendim Selanik'te Mevlevi dergahı var. O mevlevi dergahında, dede tabiri [mektuptaki "Selanik meydan dedesi" tabirini hatırlayın] sıtkın, hulusun, sabrın, tahammülün ve sadakatin bir timsali. Benim anlatmak istediğim şu: Kendisini [kastedilen: Atatürk] o devirde hiç alakadar etmeyen bir mevzu ile ilgilenmiş ve bu münasebetleri kurmuştur. Çünkü düşününüz, . hilafet makamı İstanbul'un, ve milli mefkure yok, dini mefkure var. Evvela dini mefkure vasatı üstünde kendinizi kabul ettireceksiniz, ondan sonra milli mefkurenizi anlatıp izah edebileceksiniz."

Atatürk'ün, yukarıdaki mektup örneklerinin gösterdiği ölçüde yakınlık tesis etmiş bulunduğu aynı Kerim Paşa ile, daha sonra da münasebeti devam ettirerek, Milli Mücadele sürecinin başlarında sözkonusu yakınlıktan istifade ettiğini de biliyoruz. Nitekim, 1919'da Erzurum Kongresi toplandığı ve Damat Ferid hükümetinin Anadolu'daki bu gelişmeye sed çekmek istediği sıralarda, Damad Ferid'in düşürülerek yerine Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir hükümet kurulabilmesi için, Atatürk'ün, Saray'la ve kendisi de bir Mevlevi olan Vahdeddin'le bağı bulunan Kerim Paşa ile "Kutay'ın verdiği bilgiye göre, Paşa, padişahın eniştesi, yani kızkardeşi Mediha Sultan'ın kocasıdır) Sivas-İstanbul telgraf hattıyla temas kurduğu, gene tarikat tabirleriyle karşılıklı lutaplarla cereyan eden bu muhabere sonucunda hükümet değişimine yönelik belirgin bir başarı da elde etüği görülecektir (1986: 89-91).

Burada Milli Mücadele dönemine ilişkin asıl örnek olarak verilecek mektuplaşma ise, özel olarak Bitlis ve yöresinde mücadele sırasında gelişen ayaklanma hareketlerinin sona erdirilmesinde Atatürk'ün bölgede geniş nüfuz sahibi kimseler arasında, daha önceden yakınlık kurmuş olduğu Nakşibendi Şeyhi Küfrevizade Abdülbaki Efendi'den yardım sağlamak üzere onunla kurduğu temas olacaktır (Tevetoğlu, 1973). 1872 Bitlis doğumlu olup 1943'te vefat eden ve babası kanalıyla Şaziliye tarikatının temsilciliğini sürdürmekte olan Şeyh Abdülbaki ile Atatürk'ün ilk tanışma ve dostluk kuruşu, Cihan Harbi'nde Kafkas cephesinde kumandan iken Küfrevi Dergahı'na girmiş bulunan Ahmed İzzet Paşa'ya bağlı vazife görmek üzere 1916'da Bitlis'e gelişi üzerine oluşmuş; Atatürk bundan sonra Şeyh ile münasebetini korumuştur. Bu noktada elde bulunan ona yazdığı ilk mektubunun Haleb'deyken yazılmış olup 27/8/1917 tarihini taşıdığı hatırlatılabilir. Bundan sonra Milli Mücadele dönemine ilişkin Atatürk'ten Şeyh'e yazılmış ilk mektup, Ankara'dan 24/8/1920 tarihiyle kaleme alınıp Van'a tayin edilen Kadri Bey vasıtasıyla Bitlis'e gönderilen mektup olup, aşağıda aktarılacak satırları, özellikle Atatürk'ün kitle seferberliğini temin için başta sözü edilen Hilafetin konumu ve halkın inanç temeline (Mücadele tamamlandıktan sonra Hilafeti kaldırarak dinin ikinci planda atıldığı bir siyasi-sosyal yapıyı kuracak olsa da) ne ölçüde bilinçli atıflarda bulunduğunu göstermesi bakımından kayda değer (Tevetoğlu, 1973: 23).

". Zât-ı âlileri gibi vatanperver dindaşlarımızın vatanı ve fedakârane olan muavenet ve hizmetleriyle vatanımızın ve Makam-ı Hilafetimizin tahlisine ma'tuf mesail-i meşruamızda er-geç nail-i muvaffakiyyet olacağımız hakkındaki kat'i kanaatım tayetezelzeldir. An-karib ümmet-i İslamiyenin Avrupalı müstevlilerden tahlisi hususundaki muvaffakiyet haberlerini zât-ı âlinize inşallah tebliğ ederim... öteden beri devam edegelen hidemat-ı vataniyede ve bilhassa ahalimizin irşadı hususunda kemal-i azm-u sebat ile devam buyurmanızı rica eder gözlerinizden öperim efendim."

Bu dönemde elde bulunan ve yayımlanmış son mektup ise gene Ankara'dan 4/3/1922 tarihinde yazılmış olup (Tevetoğlu, 1973: 24) bu defa özellikle o sıralar "Kürdistan meselesi namı altında düşmanların parlak vaidlerle devam eden zehirli teşvikatı ile" geliştiği belirtilen kıpırdanmalara karşı "nüfuzunun cari olduğu mıntıkada" Şeyh'den yardım talep edilmektedir. Bu yapılırken, söz konusu bu son mektupta da özellikle dikkati çeken nokta, nüfuzunun Ankara hükümetinin lehine kullanması yönünde Şeyhi bizzat teşvikin unsuru olarak değerlendirebileceğimiz, "Harb-i Umumi esnasındaki temas ve münasebetamızın hasıl eylediği meveddet ile zat-ı alilerini daima tahattur etmekteyim" cümlesiyle başlayan hayli sitayişkar giriş satırları olsa gerektir.

Dini bağların ortak hareketi güdüleyiciliğinden -din önderleriyle kurulan "an ve şarta bağlı" ilişkilerle- siyaseten yararlanma olayı, yani Atatürk örneğinde ifade edegeldiğim bu bağlamdaki

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ